

ÉRTÉKMEGŐRZŐ HUMANIZMUS

Lászlóffy Csaba: *Apokrif*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979

„Nem ölhetnek meg, el sem hurcolhatnak innen egy egész népet, hisz a föld csak annak létezik, ki vele lélegzik, dolgozik, vele fullad ki, a vissza-visszatérő kezdettől a vissza — igaz, soha — nem fordítható elmúlásig, melynek azonban árnyékában is gúnyolódik és táncos kedvvel magát illegeti az, kinek nyakát nem cirógatja kötélhurok. S fáj-e vagy sem, de van aki nyögve vagy közönyösen, még az akasztófa tövében is a természettől örökölt egyszerűséggel, derűs szertartással végzi az éppen szükségeset. Ne adj isten, a nagydolgát, mint ott az a paraszt!...” Brueghel, a nagy flamand festő szájába adja könyvének utolsó írásában Lászlóffy Csaba a fentieket. Brueghel művészetének egyik lényeges aspektusát éppúgy kifejezve ezáltal, mint négy kisregényt tartalmazó kötetének alapszemléletét is egyben. Azt a fajta „megtartó humanizmust”, ami az egyes írásokat leginkább egybekapcsolja.

Kisregényeket emlegettünk, a nagyobb pontosság kedvéért viszont történelmi kisregényekről kellene szólnunk — legalábbis amennyiben feltétlenül ragaszkodni kívánunk valamiféle műfaji megjelöléshez. Annak ellenére, hogy ezt a szerző szövegeinek látszólagosan dokumentumjellegű elemekből felépülő mozaikszerűsége sok tekintetben megnehezíti. Lászlóffy Csaba ugyanis sajátos módját választja a múltidézésnek. Történelmi személyeket szerepeltet és szólaltat meg írásaiban, de nem az írói képzelet közvetlen megelevenítőereje segítségével, hanem, részben talán valóságos, többnyire azonban bevallottan imitált, nemegyszer szándékoltan töredékként élénk írásos „dokumentumok” révén. Vagy, amint azt a bevezetőben idézett, Brueghel alakját életre keltő írás esetében tapasztalhatjuk, képeket beszélgetve, hozzájuk komponálva való-másszerű „háttérszöveget” — részben indokolva csak a fülszövegben emlegetett „mikesi hagyományokat”.

Elsősorban az alcímében „fiktív levélcsomó”-nak mondott nyitó írás, A király jobb szeme esetében.

„Ha fellapozhatnók »feltételezett« teljes leveleskönyvét s mindazt, ami fényt deríthetne fanyar humorának és humanista tudományosságának keserű és kényszerű előzményeire...” — sóhajt fel ugyanis a szerző válsztott hősnének, Váradi Péter kalocsai érseknek, Mátyás király kancellárjának és a kor kiemelkedő humanistájának leveleire gondolva írásának rövid előszavában, mielőtt ezt az utókor számára elveszett anyagot képzeletbeli levelekkel pótolva, a kegyencből kegyvesztetté lett királyi kancellár alakját csakugyan ki is bontaná. Nem csupán az érsek levelei által, hanem a korabeli magyar és európai politika más kiemelkedő személyiségei, Mátyás, Beatrix királyné, az udvarnál akkreditált pápai nuncius stb. levelei közvetítésével, sőt besúgóok titkos jelentései révén

nyújtva betekintést a kor történelmének egyes mozzanataiba, ekképpen rajzolva fel számunkra a német-római császári koronára pályázó, túlzott ambícióktól fűtött Mátyás és a fenyegető török veszedelmet mindenáron megfékezni kívánó Váradi Péter közötti összecsapás körvonalait. Azt a konfliktust, aminek következtében a humanista főpap hat évig raboskodik ítélet nélkül Árva várában, majd a szentszék közbenjárásának köszönhetően Visegrád várbörtönében, ahonnan csupán rabtartójának váratlan halála után szabadul — annak a Mátyásnak halála után, akinek, vele való minden nézeteltérése ellenére is, mindvégig odaadó híve marad, későbbi Corvin János-pártisága folytán pedig még ezután is tulajdonképpen. Kettejük harca ilyenformán, mintegy tulajdon lényegéből fakadóan, minden hangsúlyozott általánosítás vagy erőltetett aktualizálás nélkül is a hatalomtartó és a gondolkodó örök párharcának jegyeit viseli magán, törvénytörően ugrasztva ki a szerző tolla alól ilyenféle reflexiókat: „Ezek szerint a királyi szó — még ha szeszélyes is — Isten akarata?“, vagy eredményez, minden nyelvi archaizálás ellenére is olyan, újabb korokra is asszociáló részleteket, amilyen a Bécsbe bevonuló Mátyás lelkes fogadtatásáról szóló „korszerűen rezsimhűnek” tetsző beszámoló is, melyet egy „névtelen krónikás feljegyzéseiből” ismerhetünk meg. Ezek miatt a részletek miatt sejtjük meg ebben a műben egy nem is akármilyen (ál)történelmi dráma kibontakoztatásának lehetőségét — annál is inkább, mivel erre gondolva Lászlóffy *Bolondok játéka*i című drámakötete is eszünkbe juthat. Ez az írás különben, amennyiben a kötet anyagát a benne központi helyet elfoglaló középkori magyar állam, illetve Erdély problematikája felől közelítjük meg, olyképpen idézi a fénykort, hogy annak csillogása mögül már a hanyatlás és felbomlás lappangó tünetei is elősejlenek. Amint arra Váradi Péter utolsó levelének zárósorai szintén utalnak: „Tollamat immár pirkadat pirozába mártom. Döntsd el, testvérem, tinta ez még, vagy már a tulajdon vérünk.”

Összképét tekintve kevésbé „kerek” a sorrendben második írás, A rák jegyében címet viselő. Ebben már a pusztulás képei tárulnak fel, ezúttal egy meg nem nevezett fiktív krónikás töredékes feljegyzései nyomán. Nyugodt lélekkel említhetnénk azonban akár az agónia képeit is, mivel ekkor túl vagyunk már a Dózsa-lázadáson és Mohácson is, tekintve, hogy itt Zápolya János király ellentmondásokkal teli és raposzodikus figurájáról kapunk mindenekelőtt pillanatképet. Fiának születésére váró s ettől az eseménytől a dolgok jobbrafordulását remélő, nagybeteg és önmagával meghasonlott emberként találjuk vele szemben magunkat, ezekből a feljegyzésekből azonban nem alakul ki olyan értelemben történet, mint A király jobb szeme esetében, inkább csak egyfajta helyzetjelentés az országban uralkodó állapotokról. Rövidsége ellenére is szembetűnően több rétv megmutatása a látszólag csak felvillantott válságos történelmi szakasznak, abból eredően, hogy a mások által

hozzáfűzött „lapszéli jegyzetek” az „eredeti” feljegyzéseket mintegy tovább mélyítik és több oldalról is megvilágítják, vagyis éppen annak a kollázszerű „töredéktechnikának” köszönhetően, amellyel a szerző itt mérszembben él, eredményeznek sok tekintetben olyan múzeumi atmoszférát sugárzó múltfeltárást, ami, ha szűkebb környezetünkben keresünk példát az összehasonlításához, némileg Brasnyó István ásatag cserepekből történő „restauratori” munkájára is emlékeztet. Hozzá hasonló módon mégsem holmi mumifikált valóságot hozva létre eljárásával, hanem a hitelesség érzését fokozva inkább. Nyilvánvalóan a módszer bizonyos szokatlansága folytán, amiért is olvasás közben még az a gondolat is felmerülhet bennünk, hogy a véres események, az emberi brutalitás és szenvedés ábrázolásakor általában szokásos tárgyilagos és szenttelen előadásmód nem jelent-e napjainkban már, éppen „beváltásága” következtében, bizonyos fokú lejáratottságot is egyben. Még inkább érvényesnek látszik ez a harmadik írás, a Két város három ura esetében, ahol a krónikási szerepet az író Szamosközy Istvánra, Bocskay gyulafehérvári levéltárosára, a *Rerum Transylvanarum* szerzőjeként ismert kiemelkedő történetíróra bízta. Ismét csak töredékekből összeálló képet festve a vérben és mocsokban születő Erdélyi fejedelemség létrejöttének idejéről, az országban dúló Basta császári generális fosztogatásokkal egybekötött katolizáló vérengzéseiről, az ezekkel szemben fellépő Székely Mózes városperzselő lázadásáról és Bocskay hatalomra kerüléséről. Lászlóffy itt lényegében Szamosközy pártatlanul humanista látásmódját kölcsönvéve, elsősorban a sanyargatott jobbágyok és vértlen polgárság gyakran „tiborci sirámokban” kifejezésre juttatott szenvedéseinek és megaláztatásainak érzékeltetésére helyezi a hangsúlyt, kulcsszerepet juttatva a kiváló hozzáértéssel kezelt arohaizáló nyelvnek, a reformációkori prédikációk és hitviták sokszor barokkosan bonyolult, de egyúttal keservesen csikorgó, hol fohászokodó, hol panaszkodó, hol átkozódó nyelvezetének — mindenekelőtt ezeknek a nyelvi eszközöknek köszönhetően támad fel a múlt, s válik bizonyos értelemben jelenné, valóságossá. Oly mértékben emberközelivé, hogy ez bizonyos értelemben mellékessé is teszi e múltfelelevenítő eljárás tulajdonképpeni indítékait, úgyhogy a rábízott levéltári anyag megőrzését minden körülmények közt vállaló Szamosközy saját eltökéltségének értelmét egy gyenge pillanatában megkérdőjelező gondolatát „De hátha az utánunk jövők nem kíváncsiak az igazságra; vagy, ha a hazugság hasznukra válik, majd egyenesen arra vágnak?!...”, ilyen szempontból nézve nem érezzük Lászlóffy vállalkozása értelmét is megingatónak. Szövegeinek intenzitása és szuggesztív ereje ugyanis mellékessé teszi szemünkben e kérdések feszegetését, lévén az önmagáért beszélően létigazoló. Valójában éppolyan rejtett megtartóerőt sugallóvá lesz, akárcsak Szamosközy vállalkozása.

Vagy Brueghelé az inkább csak külsőségek dolgában távoli tájegységet idéző Pieter Brueghel évszakai című írásában, ahol Lászlóffy, lényege-

gében korábbi alapállásából kiindulva és csak látszólag szakadva el az erdélyi létérzéstől, tárgyából fakadóan nagyobb fokú „kitaláltságra” támaszkodva komponál a festészet egyik legnagyobb alakjának képeihez „kísérőzenét”. Három egymást váltogató szólam segítségével biztosítva az Alba herceg spanyol zsoldosaitól dúlt Flandria sanyargatottságát élénk táró látvány több oldalról való megmutatásának lehetőségét, olyképpen, hogy a művész válságról és meghasonlottságról valló monológjait a festő fiának apját féltő szemmel figyelő soraival, s felesége hozzáintézett leveleivel egészíti ki, végső fokon általános emberi dimenziót adva a három előző írás témakörének: az embertelen hatalom által vérrrel szennyezett és kiszipolyozott föld szenvedésének és a színlelt főhajítás mögött meglapuló dacos-szívós ellenállásnak. Mindannak, ami a letiportak tömegében általában öntudatlanul és ösztönösen szokott munkálni, kiemelkedő értelmiségiek, „csúcsemberek”, esetében viszont a tudatos magatartás sajátos formáit kristályosítja ki: mimikri mögé rejtett, kivezető utakat kereső „csendes politizálást”, kulturális értékmegőrző munkát, utókorra apelláló tanú-szerepet, életérzést kivetítő és szimbólumokba sűrítő művészeti alkotásokat. Annak a humanista magatartásformának megfelelően, amelynek Lászlóffy értelmezésében Brueghel is egyik képviselője lesz. Vagy talán inkarnációja inkább, mivel a kötet négy írásának négy „krónikása” valójában ugyanazon etikai magatartást megtestesítő hős négy változatának is tekinthető. Megragadó sőt megrendítő apokrif játékaival Lászlóffy Csaba nem utolsósorban ez előtt az embertípus előtt tiszteleg, neki állít emléket.

VARGA Zoltán

SZÍNHÁZ

BEMUTATÓK

MACSKA A FORRÓ BADOGTETŐN

A dráma központi kérdése — ezért tartalmazzák a Williams-kötetek a harmadik, befejező felvonás mindkét változatát —: visszatálnak-e egymáshoz Brick és Margaret?

Illetve: visszatálhatnak-e?

A két változat ellenére a válasz csak egy lehet: aligha. Hiszen ami azon a bizonyos füledt nyári estén — ekkor történik a dráma — együttélésük éveinek sérelme, keserűségeként felbuggyan belőlük, egyértelművé teszi, hogy igazi visszaút nem létezik. S különben is az efféle